

Neşe Coşkun Özturan

<https://orcid.org/0000-0002-1112-1567>

Associate Professor, Van Yüüüncü Yıl University Faculty of Tourism, Türkiye,
nesecokun58@hotmail.com

Atıf Künyesi | Citation Info

Özturan, N. C. (2025). Protestan Mezhebinde Kilise Kavramı. *Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi*, 12 (4), 431-448.

Protestan Mezhebinde Kilise Kavramı

Öz

Katolik Kilisesi'nin bazı uygulamaları ve ritüellerine tepki olarak ortaya çıkan ve inancı saflaştırarak öze dönüş düşüncesini savunan Protestan mezhebinde, tıpkı diğer Hıristiyan mezheplerinde de olduğu gibi hem soyut hem de somut anlamda kiliseye büyük bir önem atfedilmektedir. Dünyada yaşamaya mahkum edilen insanın, kendisini çok seven Tanrı ile bütünleşmesini engelleyen Şeytan ve onun işbirlikçilerinden kurtulmak kilise çatısı altında ve manevi kilise de denilen cemaat organizasyonu içinde mümkün olabilecektir. Kilise ilahi amaca hizmet ederken mekanda basitlik esastır. Kadın ya da erkek tüm din insanları için ise iyi bir eğitim alma zorunluluğu vardır. Çünkü esas olan eğitilmiş din insanları ile çok daha fazla sayıda ruha dokunup onları sonsuz azaptan kurtarmaktır. Manevi kilise yani cemaat ise aslında her Protestanın farklı hanelerden oluşmuş ve aralarında ırk benzerliği ya da kan bağı olmayan bireyleri kapsayan büyük ailesidir. Çekirdek yapı ise ailedir. Ataerkil bir yapının baskın olduğu geleneksel Protestan ailesinde kadın iyi bir eş ve anne olmakla yükümlüdür. Eğitilmiş ve imanlı bir annenin yetiştirdiği çocuklar ise İlahi Kilise'nin kurulmasında sadık birer kilise işçisi olacaklardır.

Anahtar Kelimeler: Katolik, Protestan, Kilise, Cemaat

The Concept of Church in Protestantism

Abstract

Protestantism, which emerged as a reaction to certain practices and rituals of the Catholic Church and advocates a return to the essence of faith by purifying it, attaches great importance to the church in both abstract and concrete terms, as do other Christian denominations. It is possible to be

freed from Satan and his collaborators, who prevent humans, who are condemned to live in the world, from uniting with God, who loves them dearly, under the umbrella of the church and within the community organisation known as the spiritual church. Simplicity of space is essential while the church serves its divine purpose. All religious people, whether male or female, are required to receive a good education. This is because the main purpose is to reach a greater number of souls through educated religious people and save them from eternal torment. The spiritual church, or congregation, is actually a large family of Protestants from different households who are not related by race or blood. The core structure is the family. In the traditional Protestant family, where a patriarchal structure dominates, women are responsible for being good wives and mothers. Children raised by educated and faithful mothers will become loyal church workers in the establishment of the Divine Church.

Keywords: Catholic, Protestant, Church, Congregation

Giriş

Bu çalışmada Protestanlık düşüncesinde kilise kavramının ne anlama geldiği ağırlıklı olarak mezhebin hem güncel hem de kadim teolojik yayınları ile Ankara Bilkent Üniversitesi Mikrofilm Koleksiyonu'nda ABCFM tasnifinde bulunan, Osmanlı Devleti idaresinde faaliyet gösteren Amerikalı Protestan misyoner grubu olan ABCFM tebliğcilerinin kurumsal ve şahsi yazışmaları incelenilerek ortaya konulacaktır. Çalışmanın gayesi söz konusu inanç grubunda kilise terimine yüklenen geleneksel ve güncel teolojik ve pratik anlamı ortaya koyabilmektir. Bu şekilde 19. Yüzyıl ve sonrasında Osmanlı ülkesinde çalışan Protestan misyoner grupları ile alakalı araştırmalar yapan bilim insanlarına teolojik ve sosyal tanımlamalarında kolaylık sağlamak amaçlanmıştır.

1. Protestanlıkta Kilise Kavramı ve Şeytan Tanımlaması

Günümüz dünyasında Hıristiyan inancı üç ana kol yani temel üç mezhep üzerinden varlığını devam ettirmektedir. Katolik düşünce en kadim yoldur. Vatikan'da bulunan Papa tarafından temsil edilen bu mezhep, zaman içinde, sosyal, ekonomik ve psikolojik nedenlerle değişime uğramış ve farklı coğrafyalarda yaşayan insanlar, Hıristiyan teolojisini temel almak üzere inancın farklı yönlerini revize etmişlerdir. Ortodoks düşünce yani Ortodoks mezhebi bütünsel anlamda Hıristiyan dünyasında ortaya çıkan ilk yol ayrımıdır. Katolik doğmalarına karşı olmasına rağmen liberal bir bakış sistemine sahip değildir. Coğrafi, kültürel ve etnik farklılıklarla inancın özünden saptırıldığı düşüncesi ile ortaya çıkan bu mezhep inanç tarihindeki son Hıristiyanlık akımı olmamıştır. Martin Luther isminde Katolik bir din adamının Papaların Yanılmazlığı ilkesi ve Endüljans uygulamalarına getirdiği eleştiriler ve nihayetinde ruhunun lanetlenerek dinden kovulmayı yani afarozu göze alarak bu iki konuda Papalık makamı ile ayrı düşmesi sonucunda Protestan düşünce ortaya çıkmıştır.

Protestanlık hakkındaki genel geçer en temel yanlış tamamen dünyevi ve tamamen liberal bir dini değer sistematığı oluşturulduğudur. Yeni inancın çıkış noktası Papanın şahsına bir eleştiri değildir. Martin Luther'in oluşturduğu ve temsil ettiği yeni teolojik akım baskıcı Papalık makamı ve endüljansa başkaldırısıdır. Katolik dünyanın yargılanamaz ve sorgulanamaz düşünce ve eylemleri inancın özüne aykırı hale gelmiştir. Hıristiyanlık bizzat en üst dini otorite olan Papa tarafından tahrif edilmekte ve makam dünyevi beklentiler için kullanılmaktadır. Bu sebeple, Orta Çağ'ın tümü boyunca bütün Avrupa'da ve Haçlı Seferleri zamanlarında doğulu Müslüman devletler ve milletler üzerinde etkili olan Papa merkezli ve tartışılmaz Katolik düşünceye öfke besleyen insan yığınlarının; din adamları yüzünden inancı sorgulayarak dinden çıkmalarını önlemek gibi bir misyon da yeni teolojik akımın önderlerince yüklenmiştir (Pazarlı, 1972). Başka bir ifadeyle Protestan düşüncesi dinin gerçek ve saf köklerine dönmeyi amaçlamaktadır. Yoğun dini eğitim almış Papa ve ruhban sınıfının diğer üyeleri inancın özüne aykırı davranmaktadır. Bu durumun değiştirilmesi inananlar için dini bir zorunluluk ve görevdir.

İnançta saflaşma ile ruhban sınıfına inancın özüne uygun ve toplumun faydasına yeni bir istikamet kazandırma düşüncesi ile ortaya çıkan Protestanlık, beklenebileceği üzere, temelde diğer Hıristiyan mezhepleriyle benzer teolojik söylemler üzerine kurulmuştur. Temel rehber İncil'dir ayrıca İsa'nın hayatı inanç sahipleri için yol göstericidir. Çünkü İsa insanoğlunun günahlarına kefarete olarak ölümlü bedenini haç üzerinde bırakmıştır. Tanrı çok sevdiği ve özel kıldığı oğlunu diğer evlatlarının hayatlarını aklamak ve ruhlarını sonsuz azaptan kurtarmak için feda etmiştir. Zira tüm insanlar Tanrı'nın evladı gibidir (Busch, 2004). Çok sevilen insan Yaratıcının kendi suretinde yaratılmış ve tüm kainatı onun kullanımına sunmuştur. İnsan bütün yaratılmışlar arasında en değerli olan ve Tanrı'ya benzeme hakkı olan tek varlıktır (Üçal, 2014). Tanrı tarafından özel bir değerle yaratılan ve diğer tüm yaratıklar onun faydasına sunulan insan, var oluşu gereği eksik, hatalı ve günah işlemeye meyillidir (Sproul, 2005). Bu nedenle insana belli sorumluluklar yüklenmiş ve karşılık olarak haklar verilmiştir. Yine de fitrat gereği insan sorumluluklarından kaçmaya meyillidir. İnsanlık tarihi boyunca farklı zamanlarda defalarca peygamberler vasıtasıyla uyarılan yaratılanın en sevileni, kendisine sevgiyle çizilen rahmani yoldan ayrılarak günah işlemeye devam etmiştir. Oysa ki Tanrı adeta bir baba şefkatiyle sevgili evlatlarını sonsuz azap ve kayboluştan korumak istemektedir (Toyotome, 2019). İnsan o kadar değerlidir ki İsa, tıpkı diğer seçilmişler gibi, bir kez daha tüm insanlara sonsuz sevgiyi ve kurtuluşu vermek için gönderilmiştir (McDowell, 1997). Ancak insan yine de olması gereken ruhsal seviyeye ve ahlaka ulaşamamıştır.

Protestan düşüncesine göre insanın tüm inanç rehberlerine ve İsa'ya rağmen yine de doğru yoldan sapması temelde onun suçu olmakla beraber arzu edilenden uzaklaşmasında bazı saptırıcılar da vardır. Yaratıcı tarafından diğer bütün varlıklara üstün tutulan insan için dünyevi hayatta ve ölüm sonrasında onun mahvolmasının esas sebebi ve en büyük düşman da şeytandır (Boice, 2007). Şeytan için insanın var edilmesi onun Tanrı karşısındaki değerine ve varlığına hakarettir. Zira o topraktan gelenin ateşe üstün kılınmasını hala kabul edebilmiş değildir. Kibir yüzünden cennetten kovulmuştur ancak bu durumun nedeni olarak insanın yaratılışını görmektedir. Sürekli olarak insana egemen olmak için beklemektedir (Ryle, 2017). Asla uyumaz ve aslında sonsuz bir güce sahip olmadığı halde (Cunningham-Rogers, 2009) kendi çıkarına kullanabileceği hiçbir fırsatı kaçırmaz (Cominsky, 2000). Şeytan için insanlar eksik yaratılışlarının doğal bir sonucu olarak adeta oltanın ucundaki yem gibidir (Owen, 2017). Kendisine sunulan ilahi yoldan sapmaya meyilli olan insanın aklını kuşuklarla dolduran da yine şeytandır. Ayrıca sınırlı zaman için dünyada bulunan insan için en tehlikeli davranışlardan biri tembellik ve gereksiz rahatlıktır. Bu iki davranış da insanın Şeytan tarafından kolaylıkla yönlendirilebilecek olmaları anlamına gelmektedir. Öte yandan kendisine kurtuluş ve sonsuz hayat vaat edilen insanın inançta samimi olmaması ve kendisini tamamen Tanrı'nın ellerine bırakmaması onu korkularla etkisizleştirmektedir. Tembellik ve korkular ise zihnin şeytan tarafından manipüle edilmesini kolaylaştırmaktadır.

İnsanın kendisini tamamen yaratıcısının ellerine bırakmaması ve varoluşlarından gelen eksiklikleri yalanın babası olan Şeytan'a (Bennet, 2005) hileler ile insanların zihninde aşılmaz kaleler kurma ve dünyanın hakimi olmak şansı (Meyer, 2008) sunmaktadır (Waterhouse, 2018). Çünkü Şeytan insanın dünyadaki büyük sınavında; ruhları ayartmak için mümkün olan her yolu kullanma hakkına ve şansına sahiptir. Bu nedenle toplumda işleyişi bozarak (Edwards, 2017) bir tek fazla ruhun dahi lanetlenmesini sağlayabilmek için aslında kaçınılması gereken sonlu dünyada çok çeşitli tuzaklar kurmaktadır (Peabody, 2003). İnsanların sadece üst düzey yaşam beklentileri değil aynı zamanda ölümlü hayatlarında duydukları temel korkular ise şeytana ve uşaklarına kurdukları tuzaklarda başarılı olup ruhları gasp etme şansı vermektedir (Smith, 2005). Tanrı'nın insana dünyadaki son armağanı olan ölümlü insan dünyevi hayatını tamamlamadan önce şeytan ve onun emrinde olan küçük iblisler yani cinler (Meyer, 2011, 7.) hayatın her alanında insanı günahkar yapabilmek için uğraşmaktadırlar (Kapı Ben'im, 1986). Ruhları günahla kirletmek ve damgalanmalarını sağlamak isteyen Şeytan ve emrindeki kötücül varlıklar insanın zaafalarını bilen kurnaz (Paşaoğlu, 1999) varlıklardır ve ayartıcı ve yoldan saptırıcı olarak sürekli insanı yanıltmaya çalışmaktadırlar (Owen, 2017). Tanrı ise bu duruma

tamamen müdahil değildir. Bu durum aslında Tanrı tarafından sunulan tercih yapabilme hakkının ve özgür iradenin gereğidir (Meyer, 2011). Lakin özgür irade insana verilen bir armağan olduğu kadar bir laneti de tanımlamaktadır. Şeytan insanın zaaflarını çok iyi bilmektedir ve dünya insanlar için cennetten kovulmayla sonuçlanan ilk günahtan aklanarak Tanrı'nın hoşnutluğunu kazanmak için yaratılmış devasa bir sınav salonu gibidir (Meyer, 2019) Protestan teolojisine göre insan kibrinin ve egosunun esiri olup samimi olmayarak kendisini Tanrı'nın eline bırakmadığı zaman kötü olan kazanmaktadır (Nuroğlu, 2019). Oysa ki ilahi olanla Tanrı ve İsa ile bütünleşmeyi başaran hiçbir ruh şeytan ve iblislerin tuzağına düşmeyecektir. Zira günahkar olup kötüleşenlere kurtuluş ancak İsa eliyle sağlanabilecektir. Kaybolan koyunlar yani şeytana uşaklık eden ruhlar için sonsuza kadar huzur ve af söz konusu olmayacaktır (Lewis, 2005). Oysa ki İlk Hıristiyanların tüm yaşamsal kaygı ve tehlikelere rağmen İsa'yı örnek almaları onlara iblise karşı zaferi sunmuştur (Smith, 2005) Bu şekilde insanı saptırmak için tüm tuzaklarını devreye sokan şeytan ve işbirlikçi ibislere karşı zafer kazanılması kesin olacaktır.

Şeytana ve onun işbirlikçilerine karşı sonsuz kurtuluşa ulaşmak için samimiyet göstergesi olarak Protestan düşüncesinde bilinçli tövbe vurgulanmaktadır. Luther'e göre İsa'nın hayatı ve öğretisi insanı hakiki tövbeye sevk eder (Schimmel, 2016). Alınması gereken tüm dünyevi dersler O'nun yaşamında bulunmaktadır. Öğretiyi anlamak yoldaki ilk adımdır. Tanrı'nın büyüklüğünü anlayamamış ve tövbe hediyesiyle kutsanmamış insan ne yaparsa yapsın sonsuz kurtuluşa erişemeyecektir. Zira tövbe insanların sonsuz yıkım ve mahvoluşla karşılaşmalarını önleyebilecektir (Boice, 2004). Martin Luther'in öğretilerine göre samimi tövbeden bir sonraki aşama sonsuz bağışlanmanın ilk adımı olan ve ruhunu sonsuz azaba sürükleyebilecek hilekar Şeytan'dan ve O'nun kötücül hizmetçilerinden uzaklaşma anlamına gelen vaftizdir (Lutheryen İman İkrarları, 2017). Vaftiz uygulaması ile belli bir bilinç seviyesine ulaşarak kurtuluşun sadece Tanrı inayeti ve İsa'ya imanla gelebileceğini bilen zavallı ve suçlu ruhlar saflaştırılarak ilahi mekanizmanın bir parçası haline getirmenin sembolleşen şeklidir (Asad, 2007). Bu nedenle Protestan inancında vaftiz sıradan bir ritüel olmaktan çok daha fazla anlamlıdır ve değerlidir (Wiley, 2002). Bilinçli vaftiz İsa'nın yeniden dünyaya gelişinde kurulacak (Yıldırım, 2005) olan evrensel krallığın vatandaşlık belgesi gibidir (Ülken, 1943). Bu aşamada geleneksel vaftiz uygulamasına benzer olarak; ruhu arındırırken, simgesel olarak su kullanılmaktadır (McDowell, 2004) Başka bir ifadeyle Hıristiyan anne- babadan doğmak gerçek bir inanan olmanın ön şartı değildir (Günay, 1984). Tövbe ile yeniden tertemiz doğmak için en önemli basamağa ulaşan gerçek inanan vaftizle tüm eski hayatını geride bırakarak yeni bir hayata

gözlerini açacaktır (Rothuzien, 2008). Kitleleri tekrar gerçek inanca yönlendirmek, sonsuz kurtuluş için onları vaftiz ederek yeni bir hayata başlamalarını sağlamak gibi misyonlar üstlenen Protestanlık düşüncesi Hıristiyanlığa ait bazı ritüelleri ve düşünceleri ret etse de aslında kesinlikle Hıristiyanlığı inkar etmemiştir. Katolikler gibi Luther taraftarları da Kutsal Ruh'a inanır. Kutsal Ruh-Gabriel-Cebrail Tanrı'nın üçlü birlik doğasının bir parçasıdır (Paşaoğlu, 1999). Meryem'e İsa'nın annesi olacağı müjdesini veren yine O'dur. Bu müjde insanlığa sunulan en büyük hediyelerden birisidir. Tanrı insanla Kutsal Ruh aracılığıyla konuşmaktadır (Hagin, 2020) ve onunla hayatı yönlendirmektedir (Özbek, 2001). Bu nedenlerle yaratılan Gabriel'de yeniden doğmadıkça arınamayacaktır (Keskinöz, 2019). Aksine inanç akidelerinde ve uygulamalarda soyut ve somut anlamda temizlik yapılması durumunda yani bilinçli vaftizde dinin özüne dönüş sağlanacağını ve insanlığını; İsa Mesih'in ikinci kez dünyaya geleceği ana kadar her türlü ihtiyacına tek cevabın İncil'de ve Kutsal Ruh'un yönlendirmelerinin doğru yorumlanmasında olduğu savunulmuştur. İncil ve Kutsal Ruh-Gabriel ile aydınlanan hayatta bilinçli tövbe ve akabinde yapılan vaftiz uygulaması ile Protestan birey için artık yeni bir yaşamın başladığı varsayılır. Protestan inancına uygun olarak farkındalıkla vaftiz olarak dahil olan insan artık büyük ailenin korunan bir bireyi olarak İncil'den aldığı tartışılmaz gerçeklikte cevaplar ile artık kaybolan bir ruh değildir. Protestanlıkta evrensel kilise ya da büyük aile tanımlamaları fiziksel ve manevi anlamda kilisenin varlığını, önemini ve vazgeçilmezliğini vurgulamaktadır.

Vazgeçilmez kilise düşüncesi Katolik ve Ortodoks Hıristiyan inanç akideleriyle de uyumludur. Hıristiyan mezhebine mensup olunursa olunsun kilisenin sayısı konusunda genel bir uzlaşma söz konusudur. İki farklı anlama sahip olan kilise sözcüğü ilk olarak inananların ibadet ettiği fiziksel bir alanı tanımlamaktadır. İkinci anlamıyla kilise inananlar topluluğudur. Bu topluluk hem din adamlarını hem de diğer tüm Hıristiyanları anlatmaktadır. Bu cemaat İsa'nın Mesih yani kurtarıcı olarak tekrar dünyaya gelişinde kuracağı İlahi Krallık'ın (Lutheryen İman İkrarları, 2017) özü olacaktır (Nuroğlu, 2012). Başka bir ifadeyle genel kabulün aksine Protestanlıkta aslında iki kilise vardır. İlahi Krallık olarak adlandırılan ve İsa'nın tekrar dünyaya geldiğinde kuracağı kilisenin nüvesi aslında var olan ve bilinçli vaftiz ile tövbe sonrasında imanını güçlendiren Protestanlar olacaktır.

İki kilise oluşumunu amaçlayan ve Hıristiyanlıkta öze dönüşü savunan Protestanlık düşüncesinin silmeye çalıştığı uygulamalar arasında kilise kavramı ve temel uygulamaları asla yer almamıştır. Ancak kilise kavramına yüklenen mekânsal ve soyut değerler dönüşüme uğramıştır. Protestanlık'a göre Kilise sözcüğünün tam anlamı da Tanrı'ya ait olandır. Sadece

fiziksel bir alan olmayan ve ruhani bir anlam da içeren kilisede tüm ruhlar Tanrısal bağışlanmayı beklemektedir (Meyer, 2011). Bu bekleyiş herkes için geçerlidir. Hiçbir insan bir diğerdinden üstün ya da aşağı değildir. Taşınılan dünyevi kimlikler, cinsiyet, ten rengi ya da mensubu olunan milletin hiçbir anlam ve değeri yoktur. Başka bir ifadeyle Kutsal Ruh ve İncil ile İsa'nın hayatı insanların kardeşliğini vurgularken ırkçılığa kör ve eşitlikçi bir tavır geliştirmiştir (The American Missionary, June 1888). Yaratılmış olmanın insana sağladığı tek kazanç; Tanrısal bağışlama için mücadele etme şansının kendisine verilmiş olmasıdır. Bu hakkı gerektiği gibi kullanmak gereklidir. Nihai bağışlanma noktasına ulaşabilmek için ise kiliseye aitlik kavramının oluşturulması gereklidir. Protestan düşüncesine göre bağışlanma talebi olan her inanan kiliseye bağı olduğunun farkında ve bilincinde olmak zorundadır. Tanrı vücut bulma mesajını İsa'ya yüklemiştir (Wach, 1995). Bu nedenle dünyadaki varlığın tek sahibi İsa'dır. İsa Kilisedir, sonsuzluktur, varlığı ve ölümü yeniden geleceğine dair Tanrı'nın sözüdür. Dolayısıyla kilise Tanrı, Kutsal Ruh ve dünyadaki varlığın tek sahibi olan İsa'nın emirleri doğrultusunda şekillenmelidir. İkinci aşamada ise İsa yeniden geldiğinde varlığın tek sahibi kilisesini kendisi tekrar kuracaktır. Bu yeni oluşum birleştirici ve bütünleştirici olacaktır. Ayrılıklar olmayacak ve aynı temel imanı içselleştirmiş ve kurtarılmış ruhlar bu ikinci gelişte hep bir arada olacaktır. Başka bir ifadeyle inancın bütünleştirici fonksiyonunun farkında olan Protestanlar için kilise yapılanması ve dini referanslar bir ulus yaratmanın temel taşıdır. İsa önderliğinde bir araya gelecek olan sonsuz ulus dünyevi ve irksal özellikleri kendisine referans alan bir topluluk olmayacaktır (The American Missionary, June 1888). Bu nedenle kilise tüm cemaat üyelerine aynı uzaklık ve aynı yakınlıkta olmalıdır. Başka bir ifadeyle etnik ve sosyo-ekonomik kişisel özellikler grup içinde önemli değildir (Milne, 2011). Bu yeni kilise düşüncesi sadece soyut birlikteliği değil, tapınakta da bir arada olarak ortak gaye uğrunda beraber çalışmayı da içermektedir.

2. Tapınak Olarak Kilise

Protestan inancında kiliseye yüklenen ilk anlam mekânsal anlamdır. Dünyevi yani fiziksel anlamdaki kilise ise ilahi mekanizmanın parçası olarak bu dünyada var olan binalardan ve bu yapıları ibadet amacıyla kullanan cemaatlerden oluşmaktadır. Dünyada fiziki varlıklar somutlaşan kilise aslında kurulması şart olan ilahi ve kapsayıcı kilisenin ilk adımıdır. Kilise binasına Tanrı ile bütünleşerek O'nu yüceltmek kastıyla gitmek ise inancın kapsayıcı ve bütünleştirici yanının bedenlenmesi gibidir (A Foundational Course, 1996). Sevgi yolu olan inancın temelinde O'nun öğretileri vardır (Özbek, 2001). Kilise ise bu sevgiyle selamete çıkışın lokomotifidir. Başka bir ifadeyle fiziksel varlığı ile değil ruhani rehberliği ile değerli ve

vazgeçilmez söz olan evrensel kilise ancak tüm parçaları uyum içinde çalışırsa nihai görevi tamamlayabilecek bir mekanizma gibidir (Meyer, 2011). Protestan düşüncesine göre fiziksel varlığını İsa'nın ruhani görevinden alan kilise asla din adamları zümresinin süslü tiyatro sahnesi olmamalıdır. Zira kurtarıcının yani İsa'nın tüm hayatı da tevazu içinde geçmiştir. Dolayısıyla kutsal ile bütünleşmek halk ile samimiyetle ve tevazuyla bütünleşmek demektir. Doğru yolu İsa'nın öğretmen rolünü üstlenen kilise cemaate göstermelidir. Hıristiyanlık inancının Doğu Roma İmparatoru Constantine tarafından kabul edilmesinden sonra yapılan pahalı objelerle ve devasa heykeller ile ikonalarla bezenmiş görkemli kiliseler sadece bir gösteriş aracı ve din uygulayıcılarının dünyevi prestijini somutlaştıracak bir vasıta görülmüştür (Yıldırım, 2005). Oysa ki ilahi kilisenin kurulacağı ikinci kez gelişten önce gereken hazırlıkları yapacak olan dünyevi kilisenin değişimi de mekan değil ruhları bezeyecek bir dönüşüm talebiyle başlamıştır. Bu yeni kilise düşüncesinde var olan bir nesnenin süslü, gösterişli ve yüksek meta değerine sahip olması amaçla çelişmektedir. Cemaatin kilisede buluşmalarının amacı gerçeği aramak, ruhu saflaştırmak ve İlahi Kilise'nin oluşumuna hazırlanarak gereken dini saflık ve olgunluğa ulaşmaktır. Mekanın rahmani işlevinden uzaklaştırılmaması ve cemaatini gereksiz bir böbürlenme, gurur ve kibre karşı koruması gereklidir. Başka bir ifadeyle kiliselerin fiziksel şartları da değişimden payını almak zorundadır.

Birer gösteriş objesi olmaktan çıkarılan kiliselerin görevi kitlelerin sadelikle saflığa yani rahmani olana erişmesini sağlamaktır. İnancı insanlara sunan İsa'nın ismi Yeşua (Yoşua) kökünden gelmektedir ve Kurtarıcı ya da Rab kurtarır anlamına gelmektedir (McDowell & Bart, 2004). Tanrı'nın merhametini vurgulayan (Lutheryen İman İkrarları, 2017) bu ismi taşıyanın ardılına da yine ruhları kurtarma görevi verilmiştir. Bu vazife ise dünyayı ve kiliselerin fiziksel varlıklarını değil insanların ruhlarını bezemekle söz konusu olabilecektir. Varlığının amacı kitlelerin yararı için İncil'in en sağlıklı yorumlamasını yapmak olan ibadethane (Rothstein, 1993) toplumu karanlıktan kurtarmanın tek yoludur (The American Missionary, June 1888). Bu sebeple amacına uygun olmayan yapılara harcanan para sadece israftır. Cemaatin sayısı esas alınarak yapılacak binalarda insanların Tanrı ile yakınlaşmasını dikkati dağıtarak engelleyecek objelerin varlığının İncil'in gerektiği gibi yorumlanmasına katkısı olamayacağı açıktır ve içi boş ama görkemli tapınaklar kurtuluşun sebebi değil ancak inancın sadece düşmanı olabilir. Orta Çağ'dan gelen, inancın gücüne ve cemaatin zenginliğine dikkat çeken binalarla ifade etmek fikri bu nedenle Protestan düşüncesinde kabul görmemiştir. Katolik dünyanın görkemli tapınakları yerine fonksiyonel ama abartısız kilise düşüncesi hayata geçirilmiştir. Sade ama amaca uygun davranan insanlarla dolu olan kilise sonsuz kurtuluşa giden Tanrısal yoldur. Kilise

yapısını heybeti ve abartılı dekorasyonu cemaatin dikkatini dağıtmaktadır. Gerçek inananlar tapınağı seyretmek ve gündelik bir alışkanlık olarak değil, Tanrı ile bir arada olabilmek O'nu yüceltmek için kiliseye gitmelidir (Gun & Cho, 2011). Sade ama fonksiyonel kilise binası içinde bilgisi ve donanımı cemaat tarafından onaylanmış din adamı yani pastör cemaatin ilerlemesini sağlamakla sorumludur. Ruhsal kurtuluşun lokomotifini gibi olan kilisede (Meyer, 2011) çok sayıda ruhu arındırmak ve Şeytan ile yardımcılarının hilelerine karşı korumak için pastör en önemli vasıta. Çünkü sonsuz kurtuluşun yazılı kılavuzu olan İncil ancak pastörün inanç kalesi olan kilisede tam olarak anlanabilir ve anlatılabilir (The American Missionary, June 1888). Başka bir ifadeyle pastör yeni sosyal yapının önderi olmak zorundadır. Görevi sadece ayin sorumlusu olarak cemaatin dua etmesine önderlik etmek değildir. Donanımlı pastörün dini hizmet verdiği ve eğittiği cemaat ise süreç içinde tüm dünyada farklılıkları azımsayıp ortaklıkları çoğaltmanın sembolü haline dönüşecektir (Tolstoy, 1998). Kilisenin işlevselliğini vurgulayan Protestan inancına göre bir insanın pastör olabilmesi için iki temel şart vardır: Cemaat içinde olmak ve gereken eğitimi almak. Cemaatin temel ihtiyaçlarını karşılamak için yeterli olan mütevazı yerel tapınaklarda yani Protestan kiliselerinde gösteriş için harcanacak paranın asli amaçlar için harcanması önemlidir. Esas gaye kurtarılan ruhların sayısını arttırmak olduğundan, insanlara sınırlı finansal kaynaklarla en etkin hizmeti verecek din adamının eğitim ve donanımı önem kazanmıştır. Bu şartları sağlayabilen herkes, cinsiyet ayrımcılığına tabii tutulmadan bir cemaat önderi olabilmiştir (Seyfeli, 2005). Başka bir ifadeyle Protestan bir kadın da cemaate önderlik edebilmektedir. Bu durum Hıristiyanlıkta daha önce var olmayan bir durumdur. Hem Katolik hem de Ortodoks uygulamalarında kadın dini hizmeti cemaate sunabilmek için yetersiz olarak görülür. Manastırlarda ya da diğer inanç merkezlerinde sadece hemcinslerine dini hizmet verebilir ve yönlendirme yapabilir durumda olan bir kadının bir kilisede tüm cemaatin katıldığı bir ayini sevk ve idare edilmesi düşünülemez. Öte yandan dini lider olabilmek için mutlaka bir önceki kuşakta başka bir din adamının var olması Protestanlık düşüncesinde söz konusu değildir. Bu durum yeni düşüncede ayrıcalıklı din adamı zümresinin kurulmasını engellemek ve cemaatten herkesin kendisini Tanrı'ya ait olan bir ruh olarak görebilmesini mümkün kılmak amaçlıdır. Din adamı olmak cemaat içinde imtiyazlı olarak diğer insanlardan çok daha fazla dünyevi olanağa sahip olmak anlamına gelmemelidir. Bir din adamının en büyük ödülü ulaştığı her bir ruh için Tanrı'nın kendisine ve çevresindekilere ilahi af sunmasını beklemektir. Oysa ki daha önce din adamlarının temel beklentisi her gün biraz daha maddi anlamda zenginleşmek ve sahip olduğu Tanrı'nın sözünü aktarma ayrıcalığıyla cemaatin kendisine sınırsız ve şüphe içermeyen bir bağlılık geliştirmesi

olmuştur. Bu durum ise Protestan düşüncesinin temel teolojik ilkeleri olan adanmışlık, sadakat ve tevazu ile uyuşmamaktadır. Kilise gibi ruhları sonsuz kurtuluşa eriştirmesi beklenen bir mekanda inanç adına konuşan ve hüküm veren insanların kendi ego ve kibirlerinin oyuncağı olmaları sadece şeytanın beklentilerine uygundur. Katolik dünyanın inanç temsilcisi olan Vatikan'daki Papa, kardinaler ve ruhban sınıfının diğer üyeleri tüm varlıklarını dini amaçlar uğruna varlıklarını inanca adanmak yerine sadece mensubu oldukları inancın kendilerine sağladıkları prestij ve ayrıcalıklardan faydalanmaktadır. Bu onlara bilerek ya da bilmeyerek kibir günahına sevk edebilecek bir durumdur. Oysa ki kendi ruh dünyasında sadeleşemeyen ve gerçek inanç ile bütünleşerek sadece rahmani olana hizmet edemeyen kişi kilise organizasyonunun içine kötü ve şeytani olanı davet edecektir. Şeytanın insanları kibir ve egolarını kullanıp İlk Günah ile yanıltarak cennetten kovulmalarına sebep olması Protestan düşüncesinin fiziksel kilisesinin işleyişinde karşılık bulmuştur. İnsan melek olmadığı için fiziksel ihtiyaçları vardır ve bu temel ihtiyaçların sağlanamaması kilisenin arzu edilen oranda etkili ve verimli olmasının önünde soyut bir engel olacaktır. Bu nedenle Protestanlık cemaate önderlik eden insanların yani pastörlerin bekar olması şartını ortadan kaldırmıştır (Lutheryen İman İkrarları, 2017). Bilakis evlilik kutsanarak özendirilmiş (Cunningham-Rogers, 2009) ve evli din adamları cemaatte ziyadesiyle kabul ve saygı görmüştür (Yıldırım, 2005) Bu durumun tek sebebi dini önderlerin ihtiyaçları değildir. Ayrıca toplumun en küçük birimi ve kusursuz kilisenin temeli olan ailenin (Akin, 2010) değiştirilmesi ve dönüştürülmesi ancak aile hayatı olan ve eş ve baba sosyal kimliklerini din adamı kimliğine ekleyebilen inanç önderleriyle mümkün olabilecektir. Kilisede mütevazi bir nikah töreniyle kurduğu gerçek Hıristiyan ailesiyle bir rahip yani pastör, kelimelere gerek olmadan, sadece ailesiyle olan yaşantısını, mahremiyet sınırları içinde, cemaatine göstererek rol model olabilecektir (ABCFM PAPERS REEL 711/12-13). Kültürün aktarımı sayesinde cemaat mensupları gördüklerini kendi hayatlarına çok daha kolay (Alan, 2015) ve hatasız olarak ekleyebilecektir. Rol model olmak davranışı bir din adamı için tercih değil, teolojik kaynaklı bir sorumluluktur. Evrensel kilise adeta büyük bir aile gibidir ve daha küçük birimlerden yani Protestan hanelerden oluşmalıdır. Bu nedenle gerçek bir Protestan dini liderin aile hayatıyla da cemaate örnek olması gereklidir (ABCFM PAPERS REEL712/568) Zira somut anlamıyla kilise ve onu temsil eden kişiler mümkün olabilecek kadar kusursuz olmak zorundadır.

3. Cemaat Anlamında Kilise

Protestan düşüncede kilise kavramının ikinci anlamı inananların oluşturduğu cemaattir. Zira İsa'nın ikinci gelişi için, didaskolos yani öğretmen İsa'nın (Matta 8:19.) manevi bedeni

olarak tanımlanan kilisede yeni bir Hıristiyan ulusu yaratılması esas amaçtır. Bu ilahi misyon yani kutsal amaçtır. Mission dei'nin yani Tanrısal misyonunun (Aykıt, 2006) gerçekleşebilmesi için yani büyük gün için hazırlanan yeni sosyal yapının yaygın olarak teşekkülü sağlanmalıdır. (Küçük, 2009). Bu şekilde Parousia yani yeni düzenin liderliği İsa eliyle kurulurken kilisede ruhları yeniden şekillendirilmiş bu farklı diller ve renklerdeki insanların her biri inançsızlığa karşı yıkılmaz bir kale gibi olacaktır. Bu yıkılmaz kalenin komutanı ise ikinci gelişiyile Deccal'i yani saf kötülüğü yenerek pak inancı kuracak olan kurtarıcı yani Mesih olan İsa'dır (İmam Suyuti, 2018). İnsanların kurtarıcı tarafından sunulacak ilahi kiliseye erişebilmesi için çoğu zaman rahibe gerek yoktur ama dünyevi kilise vaz geçilmezdir (Seyfeli, 2005). Bu nedenle kilisenin fiziksel varlığının çatısı altında cemaat anlamına gelen bir başka kilisenin oluşturulması gereklidir.

Fiziksel bir yapı içinde manevi bir cemaatin oluşturulması ilahi planın parçasıdır. Zira, insanı çok seven Tanrı; Kutsal Ruh yani Cebrail-Gabriel aracılığıyla tüm insanlarla iletişim kurmaktadır (Hagin, 2020). Bu iletişim insanlara da örnek olmalıdır. Cemaatin içinde doğru ve rahmani bilginin akışına izin verilmeli ve tıpkı ilahi ulak olan Gabriel gibi kutsal olan insana cemaat yapısı içinde ulaştırılmalıdır. Sadece Tanrı tarafından seçilmiş ve aklanmış kişilerde esin kaynağı olan Gabriel (Sproul, 2005) yönlendiriciliği ile İnsan ve yaratıcı arasındaki bağışlanma akdinin yeniden kurulmasına aracılık ederken ruhsal arınmanın kaynağı olan ölmeden yeniden doğmak fikrinin gerçekleşebilmesi için önemli bir vasıta olarak görülmüştür. (Meral, 2019). Aklanmış kişilerin sayısının artışı nihai amaç yani evrensel kilisenin kuruluşunda vazgeçilmezdir. Bu nedenle Kutsal Ruh'un esiniyle dolan insanların başkalarına da ruhsal kurtuluş sunabilmek için cemaatin içinde olmaları gereklidir. Cemaat ise manevi anlamda kilise anlamına gelmektedir.

Manevi anlamda kilisenin oluşturulmasının ilk basamağı samimiyetle inanan insanların olduğu çok sayıda hane üretmektir. Esas olan sosyal ve dini anlamda sınırları belirlenmiş olan kadın ve erkek rollerinin mümkün olduğunca eksiksiz yerine getirilerek toplumsal düzen ve kilisenin en küçük yapı taşı olan ailenin devamlılığının sağlanmasıdır (Lewis, 2009). Bu şekilde evrensel kilisenin kurulacağı büyük gün geldiğinde cemaat yani inananlar topluluğunun varlığı garanti altına alınabilecektir.

Cemaatin geleceği ve ölümsüz ruhlarının sonsuz kurtuluş ve affa mazhar olabilmeleri için erkek egemen aile ve toplum yapısının (Paşaoğlu,1999). Tanrısal seçim olduğu düşüncesi vurgulanmıştır (Lutheryen İman İkrarları, 2017). Hak ve sorumluluklar getiren bu sosyal roller evrensel kilise mekanizmasının kurulması ve işlevsel olarak varlığını sürdürebilmesi için

gereklidir. Hem dünyevi hayatı kurallarına uygun olarak devam ettirmek, hem Sonsuz Krallık'a hazırlanmak, hem de cemaatin devamlılığı için vazgeçilmez öneme sahip yeni nesilleri emir olduğu gibi yetiştirmek için dayanışma ve iş bölümü şarttır ve cinsiyet kaynaklı sosyal rollerin vurgulanması süreçlerin daha az emek daha çok fayda şeklinde sonuçlanması için son derece önemlidir (Sonnet, 2005). Protestanlık inancı Hıristiyan teolojisine kimi zaman eleştiriler getirse de manevi kilise anlamına gelen cemaat tanımlaması Katolik ve Ortodoks teolojilerle benzerlikler göstermektedir. Cemaat ataerki yapıda organize edilmeli ve toplumsal işleyişte geleneksel aile yapısı korunmalıdır. Çünkü soyut kilise olan cemaatin en zayıf ve tehlikeli unsuru kadınlardır. Akli çelinebilen, saf, kırılabilir ve erkek tarafından kolaylıkla günaha sürüklenebilecek bir varlık olan kadınların (Wiesner-Hanks & Karant-Nunn, 2003) istenmeyen yollara başvurmamaları için (Ülgen, 2018) cemaat içinde sürekli olarak kontrol altında tutulmaları gereklidir. Bu nedenle kadın kocasına itaatle yükümlüdür (Peabody, 2003). Kadının itaati ilkesi cemaatin birey sayısının sabit kalması ve mümkünse düzenli artışında son derece önemlidir. Bu nedenle ailenin dağılmaması esastır. Ancak Protestan kilisesi Katolik mezhebinin aksine boşanmayı kabul etmiştir. Fakat boşanma için sınırlar net bir şekilde belirlenmiştir. Zina Protestanlıkta hiçbir şart ve koşul altında kabul edilemeyecek davranışlardan biridir. Bu yüzden bir eş zina yolunu seçerse (Abaydın, 2017). Protestan eşine boşanma hakkı tanınmıştır. Zira inanca aykırı ve kontrolsüz cinsel münasebetler olması arzulan cemaatin oluşturulması ve devam etmesi aşamalarında için son derece tehlikeli ve yıkıcıdır.

Strasburg genelevleri kapatılınca işsiz kalan kadınlar Luther'e iş bulsun diye mektup yazınca O da pek çok girişimde bulunmuştur. Seks işçilerine bulunacak toplum tarafından kabul edilebilir işlerle onların hem toplum için tehlike olmaları önlenirken hem de üretime katkı sunan bu kadınlar kendi ailelerini kurarak bu şekilde Tanrısal Krallık'ın kurulmasında ve evrensel kilisenin kusursuz işleminde rol alabilecektir (Smith, 2019). Cemaat İncil'in yaşanması ve hayatın her alanına sirayet etmesi beklenen soyut kilisedir. Kilisede de inancın günah olarak tanımladığı hiçbir düşünce ya da eylem olmamalıdır. Bu sebeple cemaatin içinde samimi tövbe ve vaftizle kiliseye katılmış her birey zinadan uzak durmalıdır.

Kadının cinsel kimliği ve kontrolünün olması, hedeflenen mükemmel cemaate ulaşılmasında önemlidir düşüncesinde olan Protestan felsefesinde, Katolik düşüncesinin aksine cemaatte liderliği unvanı alabilen ve kilisede örnek olması beklenen (ABCFM PAPERS REEL 629/619.) kadının birey olarak varlığı (Seyfeli, 2005) doğurgan olmalarıyla anlamlandırılmıştır. (Ülgen, 2018) Başka bir ifadeyle cemaatte kadının temel vazifesi ev içindedir ve neslin

devamını sağlayarak grubun büyümesine katkıda bulunmaktadır. Ancak kadının tek sorumluluğu doğurmak değildir.

Kilisenin manevi yapısı içinde cinsiyet esaslı sosyal roller üstlenen kadınlar sadece nüfus sayısının artışına neden olmayacak aynı zamanda toplumu değiştirip dönüştürebilecek ve bu şekilde kilisenin kendini sürekli olarak üretmesini sağlayacaktır (ABCFM PAPERS REEL 628/599.). Amaca ulaşabilmek için Protestan kadın eğitim almalı ve sürekli üretim döngüsünün içinde olmalıdır (ABCFM PAPERS REEL629/619). Bu nedenle kız çocuklarının eğitimi en az erkekler kadar önemsenmelidir. (Sonnet,2005) Kız çocuklar geleceğin anneleri olacaktır ve yeni nesiller de onların ellerinde şekillenecektir. Başka bir ifadeyle cemaatin kendi kendini doğru ve beklenen şekilde üretmesi kız çocuklarının da tıpkı erkek çocukları gibi eğitim olanaklarına sahip olmasıyla sağlanabilecektir (ABCFM REELS PAPER 618/375). Öncelikli olan dini eğitimidir. Dini bilgidен yoksun ve kendisi üretmeyen bir annenin çocuklarına sunabilecekleri son derece sınırlıdır (ABCFM PAPERS REEL633/798). Bilinçli anneler yetiştirdikleri çocuklarla İsa'nın Krallığı'nın kurulacağı güne cemaati hazırlayabilecektir. Bu sebeple öncelikli olarak bir kız çocuğuna iyi bir anne olması için gereken eğitimler verilmelidir.

Temel bilgilerle donatılan anneler hem bebek ölümlerinin azalmasını hem de hayata tutunan çocukların gerçek hayata erişmesini sağlayacaklardır (ABCFM PAPERS REEL712/258). Doğru şekilde büyütülmüş (ABCFM PAPERS REEL618/374) ve terbiye edilmiş bu çocukların davranışları ile cemaatteki diğer bireylere örnek olmaları beklenmektedir (ABCFM PAPERS REEL618/421). Bu bireyler kiliseyi aileleri olarak görmelidir ve bu şekilde cemaatte üstlerine düşen tüm görevleri sadakatle yerine getirmelidir. Çünkü simgesel anlamıyla kilise birbirine kardeş olan insanların yaşadığı Tanrı ailesidir (ABCFM PAPERS REEL618/383). Toplumsal sistemi çalışır halde tutan bir tek parçanın yani bir bireyin bile fonksiyonunu kaybetmesi tüm sosyal yapı için yıkıcı olacaktır (ABCFM PAPERS REEL618/603). Cemaatin içinde kendi yetiştirdiği evlatlar ile rol model olan kadın, başka çocukların da arzulanan şekilde eğitimine katkı sunmalıdır. Her kilise aynı zamanda bir okuldur. Bu okulda inancı anlatmak basit bir ifade davranışı değildir. Çünkü okullar insan üretme atölyesidir (The American Missionary, Apr, 1888). Bu nedenle Martin Luther inancın doğru aktarımında okulları çok önemsemiştir (Aytaç, 1980). Sadece kilise okulları değil, cemaatin çocuklarını gönderdikleri tüm okullar Hıristiyan yetiştirmelidir. Aksi halde cehennemin kapıları açılacaktır (Aytaç, 1980). Kutsanmış okullarda yetiştirilen gençler evrensel kilisenin bir parçası olarak kutsallığa katkı sunacaktır. Kutsanmış okullarda yetiştirilen gençler kutsallığa katkı sunacaktır (The American Missionary, Apr 1888).

Sonuç

İnancı saflaştırarak öze dönüş düşüncesini savunan ve Katolik uygulamaları nedeniyle kiliseden uzaklaşan insanları tekrar kazanma arzusu ve gayretinde olan Protestan mezhebi tıpkı diğer Hıristiyan gruplarda olduğu gibi kiliseye ayrı bir önem atfetmektedir. Protestan düşüncesine göre işlenen İlk Günah nedeniyle cennetten dünyada yaşamak üzere çıkarılan insanın yine en büyük düşmanı Şeytan ve ona hizmet eden kötücül varlıklardır. Özgür irade verilen insanın dünyadaki seçimlerine müdahil olmayan Tanrı, günahlara ve bu büyük hatalara insanı sevk eden Şeytan'a müdahale etmemektedir. İnsan Tanrı tarafından O'nun suretinde yaratılan bir varlık olarak dünyevi hayatta nefsine yenik düşmemeli ve kötülüğün oyuncağı olmamalıdır. Kötülükten ve sonsuz azaptan kurtulmanın yolu ise inanca sığınmak, Tanrı'ya ve Gabriel'e yüreğini açmak, İsa tarafından emredilenleri ve İncil'deki kuralları eksiksiz olarak uygulamak ve samimiyetle vaftiz olarak yeni bir hayata gözlerini açarken bir cemaat içinde, sınırları ve sorumlulukları kesin çizgilerle belirlenmiş olan bir hayatı yaşamaktır.

Simgesel olarak yani mecazen yeni hayatın başladığı yer ise üç farklı anlam (ibadethane-cemaat ve kurulacak olan İlahi Kilise) yüklenmiş olan kilisedir. Kilise manevi kurtuluşa ulaşmak isteyen inançlı insanların, şeytanın ve iş birlikçilerinin tüm aldatmacaları ve oyunlarından koruyan bir sığınak işlevi görmektedir. İsa'nın dünyaya ikinci kez gelişinde kuracağı beklenen İlahi Kilise'nin adeta bir şubesi gibi hizmet veren kilise gösterişten uzak ve sadece amaca hizmet edecek şekilde yapılmış ve tefriş edilmiş bir binadır. Bu binada kadın ya da erkek, cemaatin içinde yaşayan ve iyi bir dini eğitim yapmış her birey pastör yani din adamı olarak görev yapabilmektedir. Pastörün medeni hali işini yapmasına ve mümkün olan en çok sayıda ruha dokunmasına engel değildir. Aksine evlilik özendirilmiştir. Ailesi ile cemaatine rol model olan bir din adamı, toplum içinde, istenen davranışların geliştirilmesinde daha fazla etkili olabilecektir.

Cemaat yani manevi kilise ise mekânsal kilise çevresinde bir araya gelen insanlar topluluğudur. Bu topluluğun çekirdeği de ailedir. Her cemaat aslında mensubu olan insanların hanelerinin bir toplamıdır. Bu nedenle manevi kilise olarak adlandırılan cemaatin içinde her ailenin arzu edilen kıstaslara uygun hayatlar sürmesini sağlamak gereklidir. Ataerkil aile düzeniyle oluşturulan bu en temel birimde cinsiyet esasına göre hak ve sorumluluklar belirlenmiştir. Kadının temel görevleri iyi, söz dinleyen, uyumlu ve söz dinleyen bir eş olmak ve Protestan düşüncesine uygun olarak yetiştirilmiş ve terbiye edilmiş çocuklar yetiştirmektir. Donanımlı ve iyi eğitilmiş bu çocuklar ise cemaatin rol modelleri olarak, yaşadıkları sosyal çevrede, kilisenin hedef ve beklentilerine uygun yaşamlar süreceklerdir.

Kaynaklar

ABCFM PAPERS REEL 628/599.

ABCFM PAPERS REEL 711/12-13.

ABCFM PAPERS REEL618/374.

ABCFM PAPERS REEL618/383.

ABCFM PAPERS REEL618/421.

ABCFM PAPERS REEL618/603.

ABCFM PAPERS REEL629/619.

ABCFM PAPERS REEL633/798.

ABCFM PAPERS REEL712/258.

ABCFM PAPERS REEL712/568.

ABCFM REELS PAPER 618/375.

Abaydın, H. (2017). *Lutherci Protestan Görüşte kadının Yeri ve Reform Sürecindeki Rolü* [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. İstanbul Üniversitesi.

A Foundational Course In Missiology. (1996). Pauline Books.

Akın, H. (2010). *Orta çağ Sonları ve Yeniçağ Başlarında Çocuk Cadılar ve Çocuk Cadı Avı.* Phoenix Yayınları.

Alan, G. (2015). *Osmanlı İmparatorluğu 'nda Amerikan Protestan Okulları.* T. T. K. Yayınları.

Asad, T. (2007). *Sekülerliğin Biçimleri Hıristiyanlık İslamiyet ve Modernlik.* (Çev. F. B. Aydar). Metis Yayınları. (Orijinal yayın tarihi 1920).

Aykıt, D. A. (2006). *Misyon ve İnciller.* Kesit Yayınları.

Aytaç, K. (1980). *Avrupa Eğitim Tarihi.* Ankara Üniversitesi D.T.C.F. Yayınları.

Bennet, R. A. (2005). *Tanrı 'yı Arayışın.* (Çev. T. Cosmades). GDK Yayınları. (Orijinal yayın tarihi 1996).

Bilkent Üniversitesi Mikrofilm Koleksiyonu ABCFM REELS Tasnifi

Boice, J. M. (2004). *Kutsal Kitapta olduğu iddia Edilen Hatalar ve Çelişkiler.* (Çev. S. Tufan). Gerçeğe Doğru Kitapları. (Orijinal yayın tarihi 2004).

- Boice, J. M. (2007). *Mesih'in Krallığı*. Haberci Basın Yayınları.
- Busch, W. (2004). *İsa Kaderim Mi?* Sevgi Yayınları.
- Cominsky, A. (2000). *Cinselliğin İyileştirilmesi*. (Çev. L. Kınran). Yeni Yaşam Yayınları. (Orijinal yayın tarihi 2000).
- Cunningham-Rogers, L. J. (2009). *İsa'ya Teslim Olmak*. (Çev. Ş. C. Tarı). Yeni Yaşam Yayınları. (Orijinal yayın tarihi ?).
- Edwards, J. (2017). *Deneyimin Değeri*. (Çev. N. Nirven). GDK Yayınları. (Orijinal yayın tarihi 1991).
- Gun, N. & Hoi, C. (2011). *Tapınma Tanrı ile Buluşma*. (Çev. F. Gülgiller). Kurtuluş Yayınları. (Orijinal yayın tarihi ?).
- Günay, M. (1984). *Gerçeği Bilelim*. Zafer Matbaacılık. (Orijinal yayın tarihi 1920).
- Hagin, K. E. (2020). *Tanrı'nın Ruhuyla Yönlendirilmek*. (Çev. C. Özdemir). GDK Yayınları. (Orijinal yayın tarihi 1989).
- İmam Suyuti. (2018). *Nüzul-i İsa*. (Çev. H. Çetin). İlim ve Hikmet Yayınları. (Orijinal yayın 1490–1505).
- Kapı Ben'im, İncil'den Yuhanna Bölümünüm Çağdaş Türkçe'ye Yeniden Çevirisi*. (1986). Basaş Ofset.
- Keskinöz, İ. (2019). *Kutsal Olmak Üzerine Sohbet*. GDK Yayınları.
- Küçük, M. A. (2009). *Türkiye Protestan Ermenileri*. Berikan Yayınları.
- Lewis, B. B. (2005). *Tanrı'nın Sizdeki Gücü*. (Çev. O. Baltatlı). Yeni Yaşam Yayınları. (Orijinal yayın tarihi ?).
- Lewis, C.S. (2009). *Özde Hıristiyanlık*. (Çev. L. Kınran). Haberci Basın Yayın. (Orijinal yayın tarihi 1952).
- Lutheryen İman İkrarları Işığında Temel Hıristiyan İnançları*. (2017). (Çev. A. Salminen-N. Nirven-M. İnhanlı). GDK Yayınları. (Orijinal yayın tarihi 2010).
- McDowell J. & Larson, B. (2009). *Mesih İsa'nın Tanrısallığı Kutsal Kitaba Dayalı Bir Savunma*. (Çev. F. Böcek). Zirve Yayınları. (Orijinal yayın tarihi 1993).
- McDowell, B. (2004). *Kutsal Kitabın Mesajı*. (Çev. S. Kültürel). G.D. K Yayınları. (Orijinal yayın tarihi 1978).
- McDowell, J. (1997). *Marangozdan da Öte*. (Çev. L. Kınran). Kaya Basın Yayın. (Orijinal yayın tarihi 1977).
- Meral, Y. (2019). *Yahudilerin Ahir Zamanı*. Ankara Okulu.

- Meyer, J. (2008). *Aklın Savaş Alanı*. (Çev. E. Çetin). Yeni Yaşam Yayınları. (Orijinal yayın tarihi 1995).
- Meyer, J. (2011). *Esenlik Bütün Kaygularını Rabb'e Bırak*. Yeni Yaşam Yayınları.
- Meyer, J. (2019). *Sarsılmaz Güven*. (Çev. Ç. Özbek). GDK Yayınları. (Orijinal yayın tarihi 2006).
- Milne, B. (2011). *Tanrı Öğretisi -Hiristiyan İncasının El Kitabı*. (Çev. L. Kınran). Yeni Yaşam Yayınları. (Orijinal yayın tarihi 1993).
- Nuroğlu, C. (2012). *Dünyanın Sonu*. GDK Yayınları.
- Nuroğlu, C. (2019). *Allah Sevgidir*. GDK Yayınları.
- Owen, J. (2017). *Her Hiristiyan'ın Bilmesi Gerekenler*. (Çev. N. Nirven). GDK Yayınları. (Orijinal yayın tarihi ?).
- Özbek, İ. (2001). *İsa'nın Çarmıhtaki 7 Sözü*. Gerçeğe Doğru Kitapları.
- Paşaoğlu, S. (1999). *Hakikat Bilgisi*. Gerçeğe Doğru Kitapları.
- Pazarlı, O. (1972). *Din Psikolojisi*. Remzi Kitabevi.
- Peabody, L. (2003). *Çalışmak Kutsaldır*. (Çev. O. Yöş). Haberci Tanıtım Basın Yayınları. Periyodikler. (Orijinal yayın tarihi 1995).
- Rothstein, A. (1993). *The Jesus Idea*. Prometheus Books.
- Rothuzien, H. (2008). *Baba Ben Kimim?* Kurtuluş Kitapları.
- Ryle, J. C. (2017). *Kutsallık*. (Çev. N. Nirven). GDK Yayınları. (Orijinal yayın tarihi 1879).
- Schimmel, A. (2016). *Dinler Tarihine Giriş*. (Der. R. Kibar). Külliyyat Yayınları.
- Seyfeli, C. (2005). *İstanbul Ermeni Patrikliği*. Aziz Yayınları.
- Smith, B. B. (2005). *Şifa Tanrı'nın Armağanı*. (Çev. O. Baltatlı). Yeni Yaşam Yayınları. (Orijinal yayın tarihi 1920).
- Smith, S. (2019). *Rönesans ve Reform Çağı*. (Çev. S. Çağlayan) İş Bankası Kültür ve Sanat Yayınları. (Orijinal yayın tarihi 1920).
- Sonnet, M. (2005). *Bir Kızı Eğitmek, Kadınların Aydınlanma Tarihi-Rönesans ve Aydınlanma Çağı Paradoksları*. (Çev. A. Fethi). (C. III). İş Bankası Kültür Yayınları. (Orijinal yayın tarihi 1987).
- Sproul, R. C. (2005). *Ne'den Kurtulduk?* (Çev. S. Kültürel). Gerçeğe Doğru Kitapları. (Orijinal yayın tarihi 2002).

The American Missionary. Apr1888.v. XLII. no:4. New York:1888.

The American Missionary. June1888.v. XLII. no:6. New York:1888.

Tolstoy, L. N. (1998). *Din Nedir?* (Çev. M. Çiftkaya). Kaknüs Yayınları. (Orijinal yayın tarihi 1902).

Toyotome. (2019). *Her şeye Rağmen Sevgi*. (Çev. H. Taylan). GDK Yayınları. (Orijinal yayın tarihi 2019).

Üçal, T. (2014). *Yaratıcı Yaşamak*. GDK Yayınları.

Ülgen, P. (2018). *Kadınlar ve Cadılar*. Yeditepe Yayınları.

Ülken, H. Z. (1943). *Dini Sosyoloji*. İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları.

Wach, J. (1995). *Din Sosyolojisi*. (Çev. Ü. Günay). İstanbul Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları. (Orijinal yayın tarihi 1944).

Waterhouse, S. (2018). *Tanrı'nın Gücüyle*. (Çev. H. Kaya). Haberci Basın Yayınları. (Orijinal yayın tarihi 2018).

Wiesner-Hanks. E. & Karant-Nunn S. E. (2003). *Luther On Women A Sourcebook*. Cambridge University Press.

Wiley, T. (2002). *Original Sins- Developments-Contemporary Meanings*. Paulist Press.

Yıldırım, S. (2005). *Mevcut Kaynaklara Göre Hıristiyanlık*. Işık Yayınları.